

«obiecte chersonesiene», însă nu toate au reușit și în special acelea situate mai spre nordul țării. Procurându-și însă obiecte în general denumite convențional de cler ca «obiecte ale artei chersonesiene» s-a creat astfel în decursul secolelor o grupă aparte a acestora.

Cu vremea însă, conchide autoarea lucrării, descoperirile arheologice și interpretarea justă a izvoarelor scrise au dovedit, că marea majoritate din aceste obiecte nu sînt de factură chersonesiană, ci produse ale meseriilor artistice ale vechii Rusii, meserii care s-au dezvoltat considerabil în sec. XI—XIII, creînd o cultură unitară și originală de o înaltă calitate artistică.

★

După cum reiese din lucrare, Korzuhina s-a ocupat pe larg de problema engolpioanelor rusești, arătînd că acestea nu sînt de proveniență chersonesiană, așa cum ani de-a rîndul au fost considerate.

Acest lucru este cu atît mai important, cu cît și la noi, în trecut, a existat părerea că singura influență culturală în regiunile noastre n-a putut-o avea decît Imperiul Bizantin, a cărui stăpînire ajunsese la Dunăre.

Desigur, că nu poate fi contestată influența culturală și politică a Imperiului Bizantin și în special în regiunea sudică-dunăreană și într-o oarecare măsură chiar și asupra unei părți din Moldova, însă trebuie să se arate (și descoperirile din ultima vreme o confirmă suficient), că o influență culturală a cnezatelor de Kiev și mai tîrziu de Halici, în Moldova, a fost destul de puternică și în orice caz mai mare decît influența bizantină.

În articolul său, cercetătoarea sovietică a arătat în ce măsură a influențat cultura

bizantină (prin Chersones), cultura vechii Rusii.

În ce privește engolpioanele rusești, proveniența lor a fost cit se poate de clar dovedită în lucrare.

Cu toate acestea, ar fi trebuit ca atunci cînd se discută în lucrare asupra apariției engolpioanelor rusești, să se fi insistat mai mult. Nu s-a arătat de exemplu faptul că, în general, engolpioanele de tip rusec au imitat engolpioanele bizantine apărute mai timpuriu (sec. VI e.n.) și răspîndite mai cu seamă în jurul M. Mediterane, Crimeia și chiar în Rusia. Imitarea modelului bizantin de către meșterii locali ruși a avut loc în sec. X—XI și cu timpul meșteșugarii giuvaergii ruși au creat un tip nou de obiect, cu o valoare artistică superioară, denumit engolpionul rusec, care a avut o largă răspîndire, ca urmare a relațiilor existente între cnezatele rusești și alte țări.

Sub acest din urmă aspect, descoperirile de engolpioane din ultima vreme de pe teritoriul Moldovei, pot fi încadrate și date astfel în modul cel mai just.

De asemenea, prezența acestor cruci engolpioane pe teritoriul Moldovei (în special în jumătatea ei de nord), ca și a unor obiecte de podoabă sau de cult, despre a căror proveniență veche rusească nu mai există astăzi nici o indoială, dovedesc cu prisosință, printre altele, și influența culturală și economică pe care a exercitat-o vechea Rusie în această parte a țării noastre.

Din acest punct de vedere, articolul cercetătoarei G. F. Korzuhina aruncă o nouă lumină în explicarea unor aspecte legate de problema relațiilor economice și culturale ale Moldovei, în veacurile XI—XIII, cu țările învecinate.

Dan Gh. Teodor

GH. DIACONU și N. CONSTANTINESCU,
Cetatea Șcheia, București, 1960, 170 p. + 58 fig.

O dată cu preluarea puterii de către clasa muncitoare și cu revoluția culturală determinată de construirea socialismului în țara noastră, s-au

creat și pentru cercetarea arheologică condiții noi, atît pe plan ideologic, cît și material și organizatoric. Munca de cercetare arheologică se face acum în mod planificat, ținîndu-se seama de problemele formulate științific, și în condițiile muncii în colectiv, urmărindu-se cercetarea

tuturor regiunilor țării, dar mai ales a tuturor perioadelor istorice, pe care cercetarea arheologică le cuprinde¹. Așa se face că abia acum ia cu adevărat naștere o nouă ramură a arheologiei românești — arheologia feudală — care în trecut nu a depășit caracterul unor cercetări ocazionale, predominant diletantiste.

Adevărata cercetare arheologică a vieții feudale a fost începută în 1950 prin deschiderea șantierului arheologic Suceava (au urmat apoi Putna, Piatra Neamț, Vaslui, Birlad, Tîrgșor etc.).

Șantierul arheologic Suceava cuprinde mai multe sectoare de cercetare: Cetatea de Scaun, platoul din fața cetății, sectorul oraș și Cetatea Șcheia. În acest din urmă sector săpătura arheologică s-a încheiat.

Cetatea Șcheia — situată la proximitativ 2,5 km nord-vest de orașul Suceava, pe un bot de deal denumit de localnici «Șepilici» — a format obiectul unor săpături sistematice, începând din anul 1952 pînă în anul 1956. Acestea au fost conduse de autorii acestui volum pe care dorim să-l recenzăm, Gh. Diaconu și N. Constantinescu. Preocuparea de a valorifica neîntîrziat materialul scos din săpături, trăsătură care de altfel se face tot mai simțită în activitatea arheologică din țara noastră, este un merit al autorilor, care trebuie apreciat.

Pentru prima oară se încearcă la noi, în lucrarea de față, studierea unui vechi monument de artă militară feudală, care nu se află menționat în vreunul din documentele scrise din trecut, folosind rezultatele cercetărilor arheologice, efectuate pe baze strict științifice, de către specialiști în acest domeniu.

Lucrarea cuprinde un cuvînt din partea autorilor, trei părți, nouă capitole, concluzii, anexe, bibliografie și indice.

Partea I cuprinde: *așezarea geo-geografică*², istoricul cercetărilor, descrierea săpăturilor (cap. I) și stratigrafia (cap. II). Condițiile geografice, în special cele climatice, nu au fost, în general

favorabile dezvoltării vieții omenești pe dealul Cetății Șcheia, supus permanent acțiunii unor puternici curenți de aer. Așa se face că în afară de urmele materiale legate organic de forțul militar medieval, la Cetatea Șcheia au fost înregistrate doar urme alabe de viață din orînduirea comunei primitive (v. cap. Stratigrafia).

Întrată în tradiția orală populară drept «Cetatea de Apus a lui Ștefan cel Mare», Cetatea Șcheia este cercetată — cu totul insuficient — abia la începutul sec. XX de K. A. Romstorfer. Arhitectul austriac găsește la suprafață unele resturi de zidărie pe care le consideră mai mult ca aparținînd unui turn izolat.

Încă din prima campanie de săpături colectivul de arheologi a ajuns la concluzia că pe Dealul Șcheia a existat de fapt o cetate de piatră (în afară de turnul IV, semnalat de Romstorfer, au fost sesizate resturile unor pavaje și îndeosebi s-a observat prezența vechiului șanț de apărare). O dată stabilit acest lucru, s-au ivit în fața colectivului de cercetare cîteva probleme esențiale: stabilirea planului și datarea Cetății Șcheia, problema terminării sau nu a cetății, precum și tipul de cetate pe care-l reprezintă Cetatea Șcheia. De aceea metoda de săpare la Șcheia se va întemeia îndeosebi pe stratigrafia depunerilor de cultură materială.

Partea a II-a cuprinde patru capitole: ruinele cetății (cap. I), tehnica de construcție (cap. II), urmele de viață (cap. III) și distrugerea Cetății Șcheia (cap. IV).

Așa cum arată ridicarea în plan a resturilor de zidărie de la Șcheia, cetatea are forma unui romb cu laturile aproape paralele și egale, avînd în fiecare colț cîte un turn de formă *rectangulară* (fig. 6). Zidurile, ca și turnurile, au fost lucrate din bolovani de piatră nefasonați, de mărimi între 0,40—0,50 m legați cu mortar. Ele s-au păstrat în stare foarte proastă, în unele locuri lipsesc total, rămînînd martore numai șanțurile de fundație. Cetatea nu a avut nici un fel de încăperi sau construcții în incintă.

¹ I. Nestor, *Principalele realizări ale arheologiei românești în anii regimului democrat popular*, în SCIV, 1, 1960, p. 8.

² În funcție de procentele reale ale populației diverselor naționalități din regiunea Suceava, ordinea adevărată este: ucraineni, evrei, ruși,

germani și nu cea dată de autori la p. 13. De altfel, la recensămîntul populației din 21 februarie 1956, armenii nu mai figurează de fel, așa încît citarea lor de autori nu-și avea rostul. Cf. *Anuarul statistic al R.P.R.*, 1959, București, p. 72.

În ceea ce privește intrarea în cetate, la Șcheia nu au fost sesizate urmele vreunei porți — din cauza demolării zidurilor — și nici a unor piloni. A fost găsită însă în șanțul de apărare o platformă de pământ, lată de 7—8 m orientată spre cetate. Aceasta a fost amenajată după ridicarea cetății și după săparea șanțului de apărare. Intrarea în cetate se făcea direct prin șanțul de apărare, folosindu-se această platformă.

Șanțul de apărare desparte cetatea de platoul din fața intrării pe partea cea mai vulnerabilă și a fost săpat după ridicarea cetății, când cel puțin două din cuptoarele de ars piatra de var, pe care le secționează nu mai erau necesare. Concomitent cu săparea șanțului s-a procedat și la ridicarea valului de pământ (fig. 19).

Urmărind modul în care constructorii au grupat întregul complex de fortificații de la Șcheia se vede că aceștia au urmărit în permanență mărirea capacității de apărare a curții fortului, îndeosebi ținând seama de locurile vulnerabile, mai ușor atacate de asediați. Autorii demonstrează cât de reușit a fost procedeul constructorilor de a nu include punctul cel mai înalt al botului de deal — acropola — în perimetrul zidurilor cetății, lăsând-o intenționat în afară, cu scopul de a mări capacitatea de apărare a cetății (fig. 21).

Urmărind înconjurarea botului de deal cu ziduri, constructorii le-au fundat în trepte, prin tehnica adosării la creastă, folosind înălțimea acesteia fără a mai nivela terenul.

Cu toate că urmele de cultură materială descoperite la Șcheia sînt destul de reduse, ținând seama și de faptul că aici viața s-a desfășurat într-un cadru restrîns și scurtă vreme, totuși acestea ne dezvăluie unele aspecte ale dezvoltării economice a orînduirii feudale moldovenești în a doua jumătate a sec. XIV și bineînțeles, legate de aceasta, și unele aspecte sociale și culturale.

În ceea ce privește tehnica de construcție, un element cu totul nou îl constituie descoperirea cuptoarelor de ars piatra de var, care, prin sistemul lor de construcție și funcționare, presupun existența unor meșteri specialiști. Avînd în vedere această constatare, prezența acestora la Șcheia trebuie pusă în legătură cu faptul că în a doua jumătate a sec. XIV Suceava cunoaște

o intensă dezvoltare a vieții economice legată de procesul de urbanizare, pe care așezarea de aici îl suferă, proces care de altfel se desfășoară în întreaga Moldovă¹.

Legat de acest capitol, interes deosebit prezintă și procedeul de preparare a mortarului. Așa cum arată autorii, mortarul folosit la Șcheia cuprinde var, nisip (40—50%) cărămidă pisată și mici bucăți de cărbuni. Din păcate, aceste componente și procente nu sînt rezultatul unor analize chimice de laborator. Rezultatele exacte obținute pe această cale ne-ar fi dat o imagine clară asupra procedului de preparare a mortarului de meșterii moldoveni în sec. XIV și astfel s-ar fi făcut încă un pas real în cunoașterea stadiului de dezvoltare al tehnicii de construcție din acea vreme. Această operație era cu atât mai indicată și pentru că mortarul, alături de alte date arheologice, este un element important de datare la Șcheia. Este cunoscut faptul că cercetarea arheologică folosește în ultima vreme diverse analize de laborator obținîndu-se astfel rezultate temeinice.

Olăria, ramură importantă a producției meșteșugărești medievale, este reprezentată la Șcheia prin două categorii: ceramica rurală și orășenească, deosebite între ele prin tehnica de execuție, compoziția pastei, forme, dimensiuni, ornament și ardere. Pentru ceramica rurală, forma cea mai des întîlnită este vasul-borcan (fig. 35/1,2), ornamentat pe pîntec cu striuri, linii în val sau cu benzi din două sau trei linii în val. Această ceramică a fost arsă neoxidant, în cuptoare neperfecționate; a fost lucrată în gospodăriile sătești ale țăranilor care au efectuat diferite munci — în special necalficite — în timpul ridicării cetății.

Ceramica de factură orășenească a fost lucrată dintr-o pastă bună, bine modelată la roata de picior și, din punct de vedere al ornamentului, se împarte în trei grupe. Ea este pusă în legătură cu activitatea meșterilor de la Șcheia din fazele de construire, folosire și demantelare a cetății. Ceramica orășenească din ultima grupă, datată

¹ Mircea D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în *St. cerc. ist. sucev.*, 1, 1960, p. 111.

la începutul sec. XIV, este arsă în majoritatea ei oxidant și acest fapt, observă autorii, «este strâns legat de progresul înregistrat în evoluția cuptoarelor, în sec. XV» (p. 78). Evoluția acestui proces are loc însă în cea de-a doua jumătate a sec. XIV, poate în primele două decenii ale acesteia și de asemenea ea trebuie pusă în legătură cu același proces de urbanizare care se desfășoară în Moldova în această vreme și de care pomeneam mai sus.

O importanță deosebită capătă în acest capitol, ceramica orășenească ornamentată cu brăduț, datată în perioada de sfârșit a sec. XIV și de început a sec. XV, a cărei filieră evolutivă este discutată ipotetic de autori. Într-un studiu apărut recent, folosind și o serie de descoperiri noi și încă inedite, făcute cu prilejul săpăturilor în anii din urmă în unele orașe feudale de pe teritoriul R.P. Polone, se stabilește «că ceramica ornamentată cu brăduț de la Suceava este adusă aici de primii coloniști germani veniți în Suceava», iar regiunea din care au venit aceștia «trebuie căutată nu în Transilvania, ci în Polonia»¹.

Trebuie spus că în ceea ce privește datarea ceramicii de la Șcheia s-au obținut într-adevăr rezultate noi și exacte datorită condițiilor stratigrafice în care aceasta a fost găsită — în unele cazuri, împreună cu monede.

Partea a III-a a lucrării cuprinde următoarele capitole: despre problema terminării Cetății Șcheia (cap. I), tipul de cetate și originea lui (cap. II), consolidarea statului feudal moldovean în epoca lui Petru I Mușat. Argumentele autorilor sînt hotărîtoare în favoarea terminării cetății. Astfel, calculul producției de var indică o cantitate suficientă pentru construirea zidurilor cetății; amenajarea șanțului și valului de apărare nu a fost făcută decît după înălțarea cetății, altfel operația aceasta ne mai avînd nici un rost. Apoi nivelul de folosire — e drept un timp destul

de scurt — a fost documentat de ceramică, unelte, armament.

Dar elementul cel mai pozitiv care se desprinde din lucrare îl constituie demonstrarea, sprijinită pe o nouă și bogată argumentare, de N. Constantinescu, asupra originii moldovenești a Cetății Șcheia, dînd acestei teorii un fundament științific solid și reușind astfel să pună capăt unei teorii de mult depășite și greșite care a avut un larg răsunset în istoriografia burgheză. Autorul trage concluzia că «în Moldova veacului mușatin a existat o școală de constructori, ale căror concepții ni s-au transmis prin planul și tehnica de construcție a Cetății Șcheia...» (p. 113). În legătură cu originea tipului de cetate pe care-l reprezintă Șcheia, autorul prezintă ipotetic ideea posibilității unei influențe dinspre nord sau nord-est (regiunea polono-baltică) avînd în vedere totodată și spațiul sud-dunărean și nord-pontic. Același punct de vedere îl exprimă autorul și într-un studiu recent apărut².

Gh. Diaconu, referindu-se asupra cetăților moldovenești din secolele XIV—XV într-un articol apărut, concomitent cu lucrarea de față, în revista *Dacia* III (N.S.) presupune că, constructorii moldoveni au cunoscut planul rectangular în regiunea Dunării și a Mării Negre, aducînd ca mărturie «o categorie de ceramică descoperită pe teritoriul Cetății Șcheia care nu își are analogii pînă în prezent decît în descoperirile de la Isaccea»³. În lucrarea de față și la capitolul special care tratează ceramica de la Șcheia autorul nu pomenește de fel această ceramică. Această ipoteză nu este însă suficient argumentată și nu reușește să convingă că prima nu este de acceptat. De aceea mi se pare mai convingător un punct de vedere mai clar exprimat recent într-un studiu care are în vedere constatările făcute cu privire la ceramica coloniștilor, apărută în straturi datate cu monede de la Petru I Mușat: «venirea colo-

¹ Mircea D. Matei, *op. cit.*, p. 116 — 117.

² N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 1, 1960, p. 101.

³ G. Diaconu, *О Молдавских крепостях XIV—XV вв.*, în *Dacia*, III, N. S., p. 540. În sprijinul acestei ipoteze ar mai sta descoperirea unor monede mușatine în împrejurimile Isacței și în genere în regiunea Dobrogeană. În colecțiile Muzeului de Antichități

din București se află un tezaur de monede muntenești de la Radu I și Mircea cel Bătrîn, descoperit la Niculițel, și care cuprinde și două monede de la Petru Mușat. Monede mușatine au fost găsite de asemenea la Ienisala, c.f. *RJR*, 1939, p. 498. Știrile acestea le-am primit de la tov. Octavian Iliescu căruiua îi mulțumesc pe această oale.

niștilor germani în Suceava... este de pus în legătură cu marile lucrări pe care el (Petru I Mușat) le-a început îndată după mutarea centrului politic al Moldovei la Suceava... Lipsit de meșteri pietrari... , pricepuși în construcții militare... , voievodul i-a căutat în țara vecină, al cărei rege îi devine suzeran în 1387: Polonia»¹.

Cercetările viitoare de la Cetatea de Scaun din Suceava și de la Cetatea Neamț vor aduce desigur în această privință noi lămuriri.

În ultimul capitol, autorii încearcă și reușesc în bună măsură să interpreteze istoric descoperirile arheologice de la Șcheia și să le încadreze în epoca respectivă, această trăsătură fiind deosebit de valoroasă. Din păcate uneori nu se face legătura dintre anumite situații istorice și datele arheologice înregistrate la Șcheia. De exemplu, capitolul în care se analizează viața economică

este schițat, cu totul nejustificat, în linii absolut generale, când autorii aveau posibilitatea ca, legat de descoperirile din nivelul de construire și folosire a cetății, să prezinte fapte noi, legate de producția meșteșugărească. În schimb se dă o mult mai mare atenție vieții politice externe, fapt care aducește mai mult lipsa de legătură dintre tratatare arheologică propriu-zisă și partea de interpretare istorică.

În ciuda însă a acestor scăderi, autorii au reușit să prezinte o lucrare de felul căreia nu mai sînt altele în istoriografia românească nouă pentru epoca feudală, interesantă și valoroasă, interpretînd de pe pozițiile științei marxist-leniniste numeroase și cu totul noi descoperiri arheologice.

EI. Busnicio

VLADIMIR GEORGIEV, *Văprosi na bălgarskata etimologija* [Probleme de etimologie bulgărească]. Bălgarska Akademiia na Naukite. Institut za bălgarski ezik. Sofia, 1958, 158 p. (cu o hartă a Traciei, Moesiei și Daciei).

Cuprins: Partea I, *introducere* (p. 5–6), *cap. I Lexicul slav* (p. 7–33); *cap. II Substratul balcanic*, 1) *cuvinte trace (daco-misice)*, 2) *cuvinte balcano-latine*, 3) *cuvinte protobulgare* (p. 35–48); *cap. III Imprumuturi tirzii*, 1) *imprumuturi din limbile vecine*, 2) *cuvinte internaționale (culturale)* (p. 35–55), *concluzie* (p. 57–63). Partea a II-a, *cap. I Cele mai vechi nume topice slave în Peninsula Balcanică și importanța lor pentru limba și istoria bulgară*, 1) *introducere*, 2) *nume topice slave la Procopiu*, 3) *rezumat*, 4) *concluzie* (p. 67–88); *cap. II Traci, misi și daci* (p. 89–119); *cap. III Guturalele indo-europene* (p. 121–129); *Indice* (p. 131–153).

Această carte cu titlu și conținut bogat filologic-lingvistic merită și necesită să fie semnalată

într-o revistă de istorie prin faptul că unele capitole și materiale privesc direct probleme istorice ale Peninsulei Balcanice în epoca antică și cea de trecere la feudalism: toponimia teritoriilor traco-getice, limba tracică și contactul cu elementele slave, respectiv stabilirea slavilor în Moesia și Tracia. Autorul, un harnic filolog și comparatist bulgar de la Sofia, e cunoscut prin cercetările sale ample și numeroase cu deosebire privind istoria veche a Peninsulei Balcanice, ca atare apreciat și la noi în țară; contribuția sa mai recentă (a. 1957) la studiul istoric al limbii trace a fost semnalată și apreciată aici în spirit critic². Noua carte a lui V. G. continuă — în aceeași manieră, pe aceeași linie, cu rezultate identice — studiul resturilor de limbă tracă, de astă dată în comparație cu limbile slave, în primul rînd cu bulgara, cu etimologia ei.

Nu este locul și nici de competența noastră să stabilim aici just și detaliat partea utilă și valabilă pentru slavistică în capitolul tratînd etimologii de cuvinte bulgare (p. 7–33); cercetătorii de specialitate vor aprecia și elucida cu

¹ Mircea D. Matei, *loc. cit.*, p. 118–119.

² SCIV, IX, 1958, p. 521–524: recenzie

a cărții lui V. Georgiev, *Trakiiskiat ezik* [Limba tracică], Sofia, 1957, 102 p., 8°.